

**ТВОРЧА ДОЛЯ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ
ЯК ОБ'ЄКТ МАРГІНАЛЬНОГО**

У статті проаналізовано життя і творчість Н. Королевої як об'єкт маргінального. Особливу увагу звертаємо на автобіографічні повісті "Без коріння" та "Предок". Демонструємо, що саме життя авторки становить окрему царину дослідження. Поняття маргінальності висвітлене на основі теоретичних засад філософів-постструктуралістів.

Ключові слова: Наталена Королева, іммігрант, чужий, інший, маргінальність, автобіографія.

Khrystyna Vengrynyuk. Natalena Koroleva's literary career as an object of marginal

The article analyzes Natalena Koroleva's life and work as an object of marginal. Particular attention is paid to the autobiographic narratives "Rootless" ("Без коріння") and "Ancestor" ("Предок"). We demonstrate that the author's life itself constitutes a separate field of research. The notion of marginality is explained on the basis of philosophers-poststructuralists' theoretical principles.

Key words: Natalena Koroleva, immigrant, outsider, other, marginality, autobiography.

Доробок української письменниці Наталени Королевої тривалий час залишався мало дослідженим. Лише віднедавна "Новели Старокиївські" уведено до шкільної програми. Її творчість вирізняється на тлі інших українських письменників, адже авторка, належачи до пласту національної культури, формувалася як особистість поза межами вітчизняного етноментального контексту. Н. Королева не описувала притаманні українському народові проблеми, за що часто потрапляла під осуд читачів. З кінця ХХ – на початку ХХІ ст. її творчість студіювали В. Антофійчук, О. Баган, І. Голубовська, К. Буслаєва, Ю. Мельнікова, І. Остащук.

У пропонованій статті ми розглянемо життєвий шлях Н. Королевої, її автобіографічну повість "Без коріння" та твори з автобіографічними елементами, щоби продемонструвати маргінальність як характерну "позицію" письменниці. На зламі ХХ–ХХІ ст. маргінальність як явище літературознавчого дискурсу стає актуальним питанням, що викликає зацікавлення науковців. Але й досі існує поверхове сприйняття цієї проблеми, хоча вона дедалі частіше набуває екзистенційного та онтологічно-діалектичного трактування. Не випадково до неї зверталися деконструктивісти.

"Саме життя Наталени Королевої, по батькові графині Дунін-Борковської, таке цікаве, що перевищує не одну пригодницьку повість", – зазначав О. Копач [3, 3].

Н. Королева одразу після свого народження (3 березня 1888 р.), сама того не усвідомлюючи, вийшла за межі усталеного центру, перетворилася на маргінальну постать. Річ у тім, що мати письменниці, іспанка зі шляхетського й давнього кастильського роду грандів Лясерда (Лячерда) де Кастор Мединаселі (Медина Челі), Марії-Кляри де Кастор Лясерда (Лячерда) і Мединаселі (Медина Челі) Фернандес де Кордоба і Фігероа, одразу після пологів померла, а батько, польський граф Адріяно-Георг Дунін-Борковський, дуже тужив за дружиною, вважаючи доньку винною у смерті коханої. Письменниця в автобіографії згадує, що батько не хотів навіть бачити її й носив із собою портрет покійної дванадцять чи чотирнадцять років після смерті, навіть одружившись удруге [4, 39]. Н. Королева при народженні втратила зв'язок із матір'ю. Карма "іншої" супроводжувала жінку все життя. Вона з'явилася на межі життя і смерті (початок впливу бінарної опозиції), але її народження породило смерть.

Н. Королева народилася в Іспанії, у містечку Сан-Педро де Карденья біля Бургоса. Батьки Наталени зустрілися в місті Біярріц (Франція), покохали одне одного, а спільне майбутнє продовжили в маєтку дружини, в Іспанії. Дівчинці при хрещенні дали ім'я – Кармен Фернандо Альфонса Естрелла Наталена.

Перші чотири роки життя дитина провела в маєтку Великі Борки на Волині. Спершу нянькою була іспанка, а по смерті її замінила чешка Гата. Ноель (так називали майбутню письменницю) знайшла там споріднену душу, якою опікувалася її бабуся Северина, – сирітку Марусю [10, 6]. Двоє дітей, які були позбавлені батьківської любові, відчувши приязнь одне одного, пронесли її далеко за межі дитинства.

1893 р. Н. Королева через смерть бабусі Теофілі опинилася в монастир-пансіоні Нотр дам де Сіон на французько-іспанському прикордонні. 1898 р. її тітка Інес вийшла заміж і забрала небогу, вони відбули в мандрівку до Аахена. Наступного року дівчинка жила в Мадриді у двоюрідної сестри її матері. Завдяки тітці мала змогу перебувати в королівському дворі, де близько познайомилася з майбутнім королем Іспанії Альфонсом XIII; у душах дітей спалахнуло перше кохання, яке тривало й далі [10, 7]. До 1904 р. Ноель мешкала з родиною тітки Інес у Бургосі, у Сельвії та на хуторі Сен Люкар. “Училася я то в Іспанії, то у Франції, то в Римі. Тому знаю багато речей, яких жінки звичайно не знають”, – писала вона [4, 40]. У цей час повернувся до Києва батько дівчини, котрий як учений-ентомолог довго подорожував Цейлоном, Індією, Африкою. Він одружується вдруге з Людмилою Лось, яка походила зі славетного чеського роду. Ноель із мачухою та батьком переїхала до Києва. Знайомлячись із життєписом Н. Королевої, можна констатувати, що авторка добре усвідомлювала свою “іншість” і намагалася лише пристосуватися до мінливого оточення, проте не асимілюватися. Майбутня письменниця щоразу мусила звикнути до нового середовища, живучи деякий час на “межі”, а коли починала “централізуватися” в новому житті, то її знову викидало на маргінес і все починалося спочатку: “Здавалося, що її вирвали з життя, повного сонця, надій, можливостей і обіцянок, щоб закопати без жалю живую в могилу, як колишніх у чомусь винуватих весталок. За яку ж провинув?” [5, 52]. Авторка навіть порівнює своє перебування в батька з агонією в муках. Ця постійна маргіналізація була важким випробуванням для дівчинки. До родичів та друзів письменниця застосовувала прикметник “свої” в лапках, що означало чужі, проте такою мірою чужі, щоб можна було акцентувати на цьому ще більше. У сім’ї батька та мачухи Наталена почувалася безповоротно маргінальною. Дівчинку критикували за те, що молиться перед тим, як сідати до столу, що не знає всіх шляхетних манер, що намагається зробити сама щось без допомоги прислуги. Батько не приховував від доньки її “іншість”, він учив її, як жити серед “не таких”: “Ти ж знаєш, що наш рід – не з останніх у краю, з якого вийшов. Для краю ж тутешнього він був і є чужий. Навіть більше: він екзотичний, і багато “нашого” цілком незрозуміле “ім”. Що ти пробудеш рік в інституті, – може, це й вийде тобі на добро, бо там ти побачиш, наскільки “ми” різні та інші від “них”, тож і навчишся, як маєш поводитись з “ними” [5, 62]. Шляхетність батька не забороняла йому говорити про те, що ця “іншість” Ноель краща від російської: “москалі намагаються глузувати з усього, до чого не призвичаєні, і найбільш цінені між ними люди не ті, що вміють щось доброго створити, а ті, що майстерно висмівають висліди чужої творчості” [5, 62-63]. У цьому контексті зрозуміло, що, навіть будучи такою оригінальною, кращою за своїми духовними цінностями, вона все одно залишається маргінальною в усталеному середовищі, не претендуючи в цей час на “центр”. Проте батько запевнив Ноель, що вона вже “їхня” й ніколи не стане “іншою” в сім’ї. На що Наталена зреагувала так: “От, бачиш: родини ти не маєш, маєш лише рід. Для нього ж не існує ніжність, сердечність, тепло. Тільки – гасло й герб...” [5, 63]. У “Кієвскім інституті благодіних дівіц” [5, 65] Н. Королева потерпала від навчань пихи й цих надмірно пристойних манер, вона була хоч і знатного

роду, проте не хотіла вподібнюватися до дівчат, які “купалися” у зверхності. У життєписі письменниці каже, що інститут був в'язницею для неї; згадаймо, що Мішель Фуко вивів особливий клас маргінального – ув'язнені. Проте Наталена ніде не відчувала власного дому, вона й батьківську оселю іронічно називала “своєю”. Інститутський лікар, як твердить письменниця в автобіографічній повісті, навіть казав, що Ноель невиліковно хвора, але не помре від недуги (бо ж дівчата по десять годин на день мерзнуть у тонких пелеринках у холодних приміщеннях), а повільно згасатиме від того, що “вирвана зі свого ґрунту й пересаджена в цілком чужий. І тому вона й сама всім і завжди – чужа, чужа й одинока, самотня... Так! Вона помре не з туберкульозу, кажу, а з нудьги, з порожнечі, з душевного холоду, з недостачі душевної поживи. Одне слово, як рослина без коріння...” [5, 105-106].

Важливою людиною в житті авторки була проста українська дівчинка-сирітка Маруся, з якою Н. Королева гралася ще змалечку в бабусі на Волині. Пізніше батько Наталени запрошує Марусю працювати в їхньому домі, але майбутня письменниця не хоче, щоб та прислужувала їй; тому приймачка стає частиною заможної родини, учить дівчину української мови, розмовляє з Наталеною про духовність, не відчуваючи свого нижчого становища. Цікаво, що письменниця завжди перебуває між “простим” і “панським”, схилиючись духовно до простого, а “коріння” кличе її бути серед своїх, серед тих, що мають почесні. “У часи перебування в батьківському домі Наталена вивчала чотири слов'янські мови: польську, щоб розмовляти з батьком, чеську – для розмов із мачухою, російську, яка була державною мовою Російської імперії, та українську, якою розмовляли прислуги і київські вулиці” [10, 8]. Брала уроки музики в композитора Миколи Лисенка. Після смерті батька мачуха захотіла переїхати з Ноель до Санкт-Петербурга, бо “периферійне життя у Києві не надто тішило Людмилу Лось...” [10, 9]. Долю Н. Королевої часто намагалися вирішити без її участі, за велінням рідних вона переїжджала з місця на місце, а мачуха почала підшукувати їй наречених, які могли б гідно доповнити їхню шляхетну родину. Проте майбутня письменниця зі своєї волі заручилася із князем Іскандером Гакгаманішем ібн Курушем і вирушила до Персії. Ця подія здається вигаданою, тому, за словами І. Набитовича, не відомо достеменно, чи відбулася ця поїздка насправді, бо “в ній надто багато фантастичних деталей романтично-пригодницького роману – з неймовірно напруженим сюжетом, динамікою подій, переодяганням і втечею до далекої казкової Персії” [10, 11]. Однак Наталена й там довго не затрималась, а тікаючи від шлюбу (мати нареченого наполягала, що майбутня дружина має зректись християнства), потрапила до Індії. До 1911 р. письменниця з дядьком Євгенію мешкала в Мадриді. У цей час дівчина відновлює спілкування зі своїм першим коханням, королем Альфонсо XIII, який до неї навідується, проте мати-королева пише листа подрузі синових дитинства і просить її покинути Іспанію. Н. Королева з дядьком перебралися до Парижа, де вона вивчає медицину в Сорбонні, їздить із колегами-археологами на розкопки в Помпеї, виступає з оперним театром у Венеції. Під час Першої світової війни разом із дядьком, який пізніше помер на фронті, вступила до російського Червоного Хреста. 1915 р. в Києві вона знову зустрілася із князем Іскандером Гакгаманішем ібн Курушем. Той запевнив, що ніколи не наполягав, аби вона зреклася християнства, і пара взяла шлюб й оселилася у Варшаві. Але щасливе подружнє життя тривало недовго, бо князь Іскандер загинув на фронті.

Н. Королева залишилася повною сиротою. Л. Лось удочерила письменницю, вони виїхали разом до Красного поблизу Львова, де мешкала родина Лосів, мачуха там захворіла й померла... Хоча Л. Лось не була кривною родичкою

Наталені, проте в міністерстві відповіли, що “коли чешка була не рідна мати, то най і не рідна, Чехія буде батьківщиною” [4, 40]. Як бачимо, різні країни відкривалися перед письменницею, прагнули зробити її “своєю”. Проте жінка все життя провела в пошуках свого, рідного. Філософ-постструктураліст Юлія Кристева у праці “Самі собі чужі” описує важкі й одвічні страждання іммігранта, який ніколи не стане “своїм”. Наталена із самого дитинства мігрувала (не подорожувала!) усім світом. Згадаймо, що першим маргіналом і був іммігрант: “Чи бувають щасливі чужинці? Обличчя чужинця обпалює щастя... Більше того, це настільки інакше обличчя несе на собі відбиток перейденого порога, що одразу ж відбивається в умиротвореності або неспокої. Незалежно від того, схвильований він чи радісний, вигляд чужинця сигналізує, що він “окрім того”. Наявність такої внутрішньої межі щодо всього, що себе виявляє, будить наші найархаїчніші відчуття смаком опіку” [7, 9-10]. Ю. Кристева добре знає, як бути чужинцем, бо ж сама давно живе в еміграції. Н. Королева все життя чулася іммігранткою, завжди перебуваючи на маргінесах рідного і щоразу переживаючи адаптацію, яку відчуває на собі кожен, хто зустрічається з абсолютно новим.

Письменниця відчувала свою цілковиту “іншість”, починаючи з найважливішого для неї – релігії. “Вони” подбають про те, щоб вас якнайбільш відчужити. Москалі ніколи не можуть прийняти католика “за свого” [5, 122]. Будучи людиною глибокої віри, Наталена потерпала від усвідомлення того, що її цуралися, перш за все через католицизм. Релігійна тематика – основа творчості авторки. Наталена демонструє, як люди розділяли віру і Всевишнього, коли не приймали Бога, у якого вірив хтось інший: “Гріх? Чи твій Бог мене покарає? Твій католицький Бог мені не страшний і нічого не зможе зробити. Дивись, де Він?” [5, 125].

Письменницю підсвідомо тривожило, як обірвався той сакральний зв'язок між Дунін-Борковськими та Лачердами, коли через її появу померла найголовніша сполучна частинка між родинами – мати Н. Королевої. У повісті “Предок” авторка прагне оживити бажане, наче позбутися вічного докору. Письменниця творить іншу історію життя, іншу історію любові. Герої, так само як і реальні родичі письменниці, борсаються між добром / злом, вірою / зневір'ям. У повісті “Предок” уперше бачимо, як Н. Королева бореться зі своєю маргінальністю. Вона не виносить за межі те, що для неї питомо рідне. Проте письменниця помічає різні межі “центрального” і “маргінального”, надаючи їм особливої ваги: “Ні, віра – без міри! Бо ж – поможи мені Боже! – Коли для віри є межі, тоді це – не віра, а спокутування Господа! Безмежна віра приводить до здійснення найнеймовірнішого!” [6, 277]. За словами авторки, саме усталене сприймання межі вже руйнівне, бо зупиняє те, що може тривати далі. Подібна цитата з тієї ж повісті “Предок”: “Хай це кохання – недосяжне, таж тим воно ще дорожче!..” [6, 283]. Якби не було межі між досяжним / недосяжним, то, відповідно, не було б можливої градації цінності любові. Цікаво теж інтерпретовано момент, коли Карлос захворів: “Повних три тижні перебував дон Карлос поза межами життя” [6, 329]. У звичайному трактуванні межі бінарних опозицій (життя / смерть) зрозуміло, що Карлос перебував у площині смерті три тижні. Як же він міг повернутися? Якби авторка написала, що Карлос перебував поза життям, то залишався б варіант, що весь той час він був на межі життя і смерті. Можливо, це і є ця площина “чужого”, нерідного, незрозумілого, у якому Н. Королева так часто “провисала”. Письменниця жила зі знанням, що не лише довкола неї всі чужі, усе чуже, а що й весь світ чужий: “Ноель майже ніколи не йшла за течією. Не ставилася вороже, але ж не зробила й кроку, щоб наблизитися до цілого загалу і стати такою, як він. Часто треба було чималої сміливості,

щоб піти проти течії й зберегти свої індивідуальні погляди, особисту вдачу, окремішню думку. А до цього – інше виховання та інші життєві засади, незнання панівної московської мови, нарешті релігійний світогляд – цілком відчужували її від того випадкового довкілля, що в ньому опинилася з чужої волі. Тож вона була тут таки цілком чужа. Ну, а чужинець – здебільша неприятель...” [5, 131]. Н. Королева з відчаєм зізнається, що навіть у рідному домі почувається чужою, бо скрізь верховодить мачуха. Цікаво, що в різних автобіографічних текстах авторка неоднозначно описує свої стосунки з Людмилою Лось, часом говорить навіть про те, що мачуха була їй мамою. У Чехії Ноель утратила останню дорогу людину (нерідну матір), але саме на цій новій батьківщині Наталена познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком Василем Королевим-Старим. У повісті “Без коріння” письменниця запевняла, що “чужинці ніколи не можуть щільно зійтися в подружжі”, але прожила у шлюбі з Королевим-Старим щасливе життя. Мешкали спочатку в селі під Прагою, а в 1920-х рр. переїхали до містечка Мельник: “Тут бували В. Щербаківський, М. Садовий, Є. Маланюк, О. Кандиба (Олександр Олесь) та багато інших знаних політиків і діячів української культури” [10, 15]. У роки війни відбулася найбільша еміграція українців на Захід. Основними причинами цього були німецька й радянська окупації. Особливістю цієї масової еміграції було те, що вперше за багатолітню історію України більшість біженців складалася з інтелігенції, людей із вищою освітою, фахівців найрізноманітнішої кваліфікації. До Праги повернувся Український вільний університет, його професура, антигурськи налаштовані активісти, студенти, державні службовці, усього близько тисячі осіб [8, 338-339]. До 1943 р. у Празі виходили націоналістичні часописи “Пробоем” і “Наступ”, у яких активно виступала Н. Королева. Завдяки чоловікові письменниця визначає для себе головну стежку життя – українське письменство. 11 грудня 1941 р. В. Королів-Старий помер: “Він увійшов у дім і лише привітався: “Слава Ісусу Христу!” – і впав мертвий. Пізніше виявилось, що у день смерті він був на допиті у гестапо. Після допиту він сказав знайомим, що “за тиждень або два мене заберуть до концтраку”. Цілком можливо, що Василя Короліва-Старого запідозрили у зв’язках із українським націоналістичним підпіллям” [10, 15]. Після кончини чоловіка жити було дедалі важче, доводилося працювати руками, а не талантом. Померла вдова 1 липня 1966 р. в місті Мельник поблизу Праги, там і похована.

На думку дослідників, Н. Королева стала українською письменницею завдяки своєму чоловікові, котрий зумів у правильне річище спрямувати її любов до всього українського: “Хоч авторка етнічно не належала до нашого народу, проте він їй був дуже близьким. Письменниця порівнювала дивовижний слов’янський край із щасливою Аркадією, бо саме тут, на думку повістарки, й оселилися згодом олімпійські боги. Також не слід забувати про її чоловіка Василя Королева – щирого патріота. Отже, письменниця *de facto* стала українською емігранткою” [2, 61]. Вал. Шевчук також торкається питання впливу В. Королева-Старого на творчість його дружини й уважає, що популяризації Н. Королевої як української авторки особливо посприяла діяльність чоловіка, бо той працював редактором багатьох літературних журналів та був письменником [11, 16]. Аби наблизити дружину до українського народу, В. Королів-Старий попросив її вписати в автобіографічну повість “Без коріння” інформацію про те, що вона народилася на Волині, у Луцьку. Письменниця зреклася власного походження, щоб не бути “чужинкою” в парі із чоловіком і не виглядати “іншою” в українській літературі. Авторка наче сама обрубє своє коріння, що й констатує назвою згаданої повісті. Хоча Н. Королева часто зазначала, що саме Іспанія – її батьківщина, проте в літературному творі вона наважилася змінити Іспанію на

Україну. За словами відомого фольклориста та літературознавця О. Мишанича, Н. Королева не належить до української еміграції. Не українка за походженням та освітою, вона прийшла в українське письменство, випробувавши свої сили французькою мовою [9, 430], якою писала з 1909 р. Її перша публікація вийшла друком у часопису “La Croix”. Це був переклад з української стародавнього документа отців василіан. Жартома авторка обрала собі оригінальний (щоб не сказати маргінальний) псевдонім Frere Jean – “брат Іван” [10, 16]. До французької літератури Наталену намовляли друзі батька – письменник Анатоль Франс та астроном Каміль Фламаріон [4, 42]. Треба зважити й на те, що українська мова в той час мала статус маргінальної, і навіть сам В. Королів-Старий говорив, що лише колись Наталену зрозуміють і гідно оцінять. Чоловік наче сам намагався маргіналізувати свою дружину як письменницю, бо ж “у французів багато авторів, авторів оригінальних, а українська література – ще вбога...” [4, 42]. В. Королів-Старий запропонував Наталені обрати меншість, щоб опинитися потім серед більшості найкращих. Так і сталося. Досліджуючи творчість письменниці, можна зробити висновок, що вона прочувала свою майбутню славу (хоч і недооцінену). В автобіографії Н. Королева просить вибачення перед читачами та дослідниками, які розкодовуватимуть її почерк: “Чому я так невиразно пишу? Мабуть тому, що замолоду багато писала по-арабському, бо добре знала цю мову. Нині забула її докладно. І пишу таким “не християнським письмом”... Тож вибачте мені!” [4, 44].

Найважливіші біографічні “епізоди”, які вплинули на формування маргінального світогляду авторки, засвідчують, що вже саме народження було найбільшим поштовхом для становлення письменниці як іншої, не подібної до звичайної людини особистості. Робимо висновки, що саме циклічність подій життя Наталени Королевої передусім і було центром маргінальності, а вже потім – її письменницький дар.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабишкін О.* Несподіване щасливе знайомство: [Листи, нотатки, спогади Н. Королевої] // *Всесвіт*. – 1993. – №2. – С. 176-184.
2. *Голубовська І.* Творчість Наталени Королевої в контексті розвитку української літератури першої половини ХХ ст.: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 191 с.
3. *Копач О.* Призабута письменниця // *Жіночий світ*. – 1958. – лютий. – Ч. 2. – С. 3.
4. *Королева Н.* Автобіографія // *Королева Н. Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas? – Дрогобич: Відродження, 2007.* – С. 39-45.
5. *Королева Н.* Без коріння // Там само. – С. 45-201.
6. *Королева Н.* Предок // *Королева Н. Предок.* – К.: Дніпро, 1991. – С. 269-438.
7. *Крістева Ю.* Самі собі чужі. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 252 с.
8. *Лановик Б.* Історія української еміграції: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1997. – 520 с.
9. *Мишанич О.* Дивосвіті Наталени Королевої // *Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття: У 3 кн. / Упоряд.: Є. Федоренко, В. Яременко.* – К.: Рось, 1994. – Кн. 1. – С. 429-434.
10. *Набитович І.* Художній всесвіт на палімпсестах минулого (Літературні обрії Наталени Королевої) // *Королева Н. Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas? – Дрогобич: Відродження, 2007.* – С. 3-39.
11. *Шевчук В.* Загадковий і манливий світ Наталени Королевої: До 100-річчя з дня народження письменниці // *Українська мова і література в школі.* – 1988. – № 2. – С. 14.

Отримано 18 січня 2014 р.

м. Чернівці